

www.dereta.rs

Biblioteka
BIOGRAFIJE

Urednik
Aleksandar Šurbatović

TRI BOJE FRAKA

Tito, Andrić, Krleža – uporedna biografija

Simo C. Ćirković

BEOGRAD
2015.
DERETA

SADRŽAJ

TRI IMENA – JEDNA ISTORIJA	7
I RASPUKLO OGLEDALO	17
1. ZAGONETNE ČINJENICE I CRVENI KOVITLAC.....	19
2. SLIKE I SEĆANJA	33
3. IDEJE I UZORI	51
4. TRAGANJE I KRHKI PUTEVI	73
5. LJUDI BEZ VIZITKARTE	87
6. KOB TAMNIH SENKI	95
II JUGOSLAVIJA, JOŠ JEDNOM	113
7. KARTA ZA NOVI SVET	115
8. LJUBIMCI I OTPADNICI	129
9. ANDRIĆEV KRUG PRIJATELJA.....	149
10. FRICOV KRUG AGRAMOM	159
III CONVIVIO I BALKANSKI REKVIJEM.....	165
11. ŽENE I MASKE OTMENOSTI	167
12. SENKE VARLJIVOG LETA 1968.	183
13. TIHI SUTON	187
SKRAĆENICE.....	191
O AUTORU	193

TRI IMENA – JEDNA ISTORIJA

Zašto su Tito, Krleža i Andrić, kao deca Austrougarske, postali večiti plamen Jugoslavije?

TUMAČENJE 20. VEKA na ovim prostorima nije moguće bez naglašavanja mesta i uloge Josipa Broza Tita, Ive Andrića i Miroslava Krleže, s obzirom na to da u svojim biografijama nose znakove po kojima se prepoznaje taj kratki burni vek. Istorijski tok nije moguć bez onih koji ga usmeravaju, ruše barijere prošlosti i nastupaju kao najava novog doba. Oni predstavljaju struju koja usmerava društvo ka događajima od kojih zavisi sudbina celog jednog naraštaja. Složiti tri ličnosti naročitog profila u jednu monografsku celinu veoma je teško. Sve to podrazumeva mukotrpno probijanje kroz podrumski lavirint tajne diplomatije, zalaženje u suštinu stvari koje se ne vide na prvi pogled.

Svaki frak velikih aktera ima svoju nijansu u dokumentarnoj građi, izvoru svih zaključaka o važnim događajima. Naše viđenje te epohe ponovna je rekonstrukcija spleta odnosa, snažnog načela trajanja i revolucionarne osećajnosti i predvidljivosti, kao i svih zamršenih diplomatskih odluka, državičkih poteza, spisateljskih ostvarenja i dramskih komada u kojima tražimo iluziju prošlosti. Sve to nalaže potpuno raščlanjivanje burnog veka s dva velika rata i velikom političkom prekompozicijom (sлом Austrougarske i dvostruko rađanje i umiranje jugoslovenskog koncepta Jugoslavije), uz isticanje ključnih tačaka u kojima su oni bili glavni protagonisti. Svaki je u svom prostoru delovanja bio propovednik, samo je Tito bio čovek neograničene vlasti i nosilac ogromne moći. Prema krugu vrednosti dvojica pisaca imali su programe ništa manje od Brozovog, jer su njihova dela trajne filozofske poruke i veliko literarno zaveštanje. U dodiru politike i literarno-filozofskog svetonazora analiziramo „fenomen Jugoslavija”, barjak koji je opsesivno privlačio sva tri velika aktera. Ni o jednom od njih nije bilo toliko sporenja kao o Krleži. Mnogi ga vide kao frankovca¹, oca svih zbivanja započetih *Deklaracijom o nazivu i položaju*

1 „Za Hrvate sam od početka bio Srbin i unitarist. Za Srbe frankovac i ustaša, a za ustaše opasan marksist i komunist, za neke marksiste salonski komunist, za klerikalce i vjernike antikrist koga treba pribiti na sramni stup. Za malograđane poslije rata sam kriv da je do svega ovoga

hrvatskog jezika iz 1967. godine. Njegov lik komunista sa patricijskim ovlašćenjima još nije sasvim rasvetljen. Niti znamo tačno šta je bilo između njega i Pavelića, niti znamo kakve su bile relacije između njega i Tita. Ovo je prilog o traganju za istinom o svoj trojici, bez suvišne zaštitničke uloge u domenu tajne istorije, onoga što je još pod ključem, iz ovih ili onih interesa, budući da su činjenice i dela slika svake ličnosti pred licem epohe.

Velike ličnosti u surovim istorijskim okolnostima imaju svoje mesto nastalo sleganjem slike koja je stvorena o njima. To je jedan grupni portret s paspartuom epohe dat bez ulepšavanja ili suda koji meri previše oštro, a ne vidi ljude i njihove odnose i jasno izdvojene sudbinske momente. Uхватiti nijansu prave mere, istinske slike stvari, gde se ne upliće *kontramarš fantazije* (Bruno Šulc), i tako obuhvatiti sve važne tokove i sve bitne korake, znači doći do neulepšane slike istražene prošlosti, njenog zgusnutog smisla. I Tito i dvojica velikih pisaca deca su velike Carevine, stuba moderne Evrope. Austrougarska, kao domovina naših junaka, bila je jedan etnički konglomerat, u svom zlatnom vrhuncu, s dobro uređenom i planiranom administracijom² i valjanim školama, gde se negovala disciplina i učila hijerarhija, kao u kakvoj kasarni. Dobri putevi i solidna železnica premrežili su državu kojoj je sedište bilo u Beču, ali joj je duh bio pokrajinski. Naši junaci rođeni su u času kada je vladavina cara Franje Josifa³ dostigla vrhunac i kada je složeni državni mehanizam već zahtevao duboku rekonstrukciju i efikasnu modernizaciju⁴. Prema oceni Jozefa Redliha⁵, režim Franje Josifa postao je neodrživ usled slabosti i odsustva plana. Trojica naših aktera istorije (*dramatis personae*) našli su se u svojim dvadesetim godinama pred naznakama Prvog svetskog rata. Svako od njih nosiće taj teret kao propusnicu za buduću karijeru i ulazak na glavnu scenu istorije. Tako će Andrić zauvek za vratom imati diplomatsko-literarnu surevnjivost Branka Lazarevića za koga je on *fra Ivanbeg*⁶. Beogradska čaršija nikada ne prašta uspeh, ona voli da ravna i odbacuje.

došlo, za partije zato što nisam došao u partizane, za vojnike zato što sam antimilitarist, a za antimilitariste što sam boljševik.“ (Enes Čengić, *S Krležom iz dana u dan*: (1956-1975). Knj.1, *Balada o životu koji teče*)

2 Birokratska stabilnost bila je gotovo nerealna u atmosferi beskrajnih političkih kriza i ustavnih eksperimenata; vidi Hari Herder, *Evropa u 19. veku*, Beograd 2003, 359.

3 Franjo Josif (1830-1916), austrijski car, pa austrougarski kralj i car. Vladao 68 godina. Bio je tip hladnokrvnog i tvrdokornog vladara, uvek je spavao u jednostavnoj vojničkoj postelji, a autoritet je gradio na državnoj upravi i vojsci. Loše ministre, dotad svemoćne, otpuštao je bez ijedne reči zahvalnosti ili žaljenja.

4 Austrougarska, kao federacija malih srednjoevropskih naroda, bila je 1914. na ispitu, budući da su razmirice između Nemaca, Čeha i Mađara dostigle vrhunac. Očigledne su i velike razlike između dinamičnih zona i zona bliskih nerazvijenosti; vidi Žan Pol Bled, *Franz Jozef*, Beograd 1998, 588-595.

5 Jozef Redlih (Joseph Redlich, 1869-1936), profesor i političar.

6 „On je, dakle, katolik, i to bosanski. On je Bošnjak (...) iz katoličke Bosne; iz Bosne najlukavi-

Sva trojica rođeni su na sporednom koloseku kraja veka, u čijoj je dekadentnoj utrobi rođen Veliki rat. Andrić i Krleža su vesnici velikih previranja (prvi je bio utamničen član „Mlade Bosne“, drugi je kao mađarski kadet prebegao u Srbiju, odakle je bio odbačen i proteran), ali su njihove potonje karijere kazivale da su oni međaši veka. Krleža je u *Pijanoj novembarskoj noći 1918.* oštro oslikao filistre kako na sve strane i na razna skaredna mesta vezuju *svilene koketne pantljike od mile trobojnice*⁷. Nije bila pošteđena ni bela vunena pudlica u jednom bazaru na Trgu bana Jelačića. To je drama jedne epohe. Iz takvih okolnosti rađa se naša dokumentarna saga, jedno odmereno vaganje istorijskih okolnosti.

Ne kaže se bez razloga da svako biografsko osvetljavanje počinje u detinjstvu, skrivenoj slici budućeg čoveka. Tu se ispituju oni trenuci na koje se oslanja potonja karijera ili se traga za onim epizodama po kojima se prepoznaje duh i razotkriva lice aktera istorije. Roditelji su im sasvim beznačajne ličnosti. Titov otac (Franja, kovač i težak čovek, propio se zbog dugova) nikada nije bio u fokusu biografa, slično je i s Andrićevim (Antun–Antonije, sudski poslužitelj; rano preminuo), a Krleža je svog oca Miroslava otmeno krio na margini, mada je živio 95 godina (najpre krznar, pa gradski nadstražar, a deda, takođe Miroslav, nije ni znao ko mu je otac). Tito je kao mlad zanatlija nabavio naročit bič, jer to će ga, kako je maštao, goniti da nabavi konja (državu). Samo veliko ubeđenje u misiju nosilo je to lice sa stotinu imena iz jedne u drugu prelomnu epizodu do konačnog zaposedanja vlasti („... iza stakala njegova cvikera svetlucaju oči ocalno tamno, gotovo strogo“ – Miroslav Krleža, *Kumrovečki nokturno*). Tito je u idolatrijskim tekstovima predstavljan kao dečaćić Joža koji živi u oskudici siromašnog zagorskog domaćinstva, gde se tegobno radi i veruje u smisao života bez ijednog tamnog tona. Toj sporednoj činjenici davan je, za Titove vladavine, u bukvarima gotovo istovetan prostor, ako ne i veći, od onog gde se pominjao Tesla, otac elektrike, na čijim pronalascima počiva savremeni svet. Cilj propagande bio je da se samo upornošću stiže daleko. Njegovi istorijski pratioci, Krleža i Andrić, dobijali su samo prostor u knjigama za više razrede. Titovi biografi još se muče s mnogim epizodama iz njegovog života, jer reč je o jednoj izuzetnoj ličnosti neobjašnjivog uspona i, uz to, čoveku veštom u tehnici vladanja i uplitanja u tokove svetske diplomatije. Kada se skinu hagiografski slojevi s njegovog životopisa, onda se sudaramo s njegovim konspirativnim delom, tako da je to još jedan neistražen sloj s dosta

je i najnepatriotskije i najviše austrijske. Iz takve je Bosne fra Ivo. Ali, ako bi se htele da nađu njegove simpatije za Bosnu, našle bi se najviše za muslimane. Njegovo delo je skoro isključivo muslimansko-orijentalno. On voli Istok. To mi je često naglašavao, i to je jedino za što se jasno izražavao. On je više *beg nego fra*. Njemu je skoro žao što je muhamedanstvo propalo u Evropi, naročito u Bosni, i što je to prošlost.“

7 *Pijana novembarska noć 1918.*, u Miroslav Krleža, *Dnevnik 1918-1922, Davni dani II*, Sarajevo 1977, 146.

zagonetnih stranica⁸. Takvih slojeva nema mnogo u životu velikih spisatelja, ali su i tu prisutne zagonetne epizode koje su važne da bi njihovo delo i život bili potpuno osvetljeni. Tu nema tajni, ali ima one neprozirne koprene koja tumačima daje građu za razna preterivanja.

Sva trojica biće svedoci i učesnici dva velika svetska sukoba koji će mapiti Evrope i sveta dati nove obrise i postaviti nova pravila političke i diplomatske igre. Andrić i Krleža, naročito prvi, jednog trenutka će biti u vrhu evropske političke scene. Neki ocenjuju da je Andrić bio „veliki diplomata isto onoliko koliko je Volter bio veliki uhoda“⁹. Diplomata Andrić, po oceni iste škole mišljenja, „nikada nije bio u stanju da zametne *nove pravce* i udara temelje novim poduhvatima“. Pošto je Kraljevina Jugoslavija, njegov veliki oslonac, nestala kao suverena država, živeće u okupiranom Beogradu povučeno, kao kakav pustinjač, posvećen pisanju, dok će se u surovoj stvarnosti odigravati ratni košmar. Tito će, posle oslobodilačke epopeje, iskoračiti ispred naroda, nikad do kraja profilisanih Jugoslovena, i biće smatran za heroja. Čas će se priklanjati Istoku, čas Zapadu, a značajan deo 20. veka zastupaće politiku nesvrstanosti. Njegova politička karijera tada je bila na vrhuncu. Mnogi još nostalgичno veruju da je SFRJ bio usavršeni model Austrougarske. Sve je bilo nadohvat ruke, a tako nam izmicalo kroz prste. Ožiljci i opomene rata pretvoreni su u poklič obnove i izgradnje, kao da nikad pre toga nije bilo ni kulture, a ni ustrojene države. Sve pre Tita smatralo se za trulo i monarhističko. Sve je počinjalo pod Titovim imenom, a nemali pomagači bili su mu Andrić i Krleža, dajući novom populističkom režimu intelektualnu injekciju održivosti postavljanjem lestvice novih vrednosti. Andrić je bio na većim mukama od Krleže, jer kao nekadašnji kraljevski diplomata, uvažen od kneza Pavla Karađorđevića, postao je poslanik i tiražni pisac, uzor novog kulturnog obrasca. Njegove knjige nisu bile samo literarno vredne, one su postale primer preobraćenja ličnosti koja je bila sklona ideologiji monarhizma. Taj eksperiment je za Andrića bio bolan. U tu dramu ušao je svesno kako bi pred sobom bio čist, izbegavši ujedno dramu oznaškog interesovanja za njegovu biografiju. Da li je strahovao da će neko ispitivati njegove kontakte, ako ih je bilo, s diplomatijom NDH i pokretom generala Mihailovića¹⁰? Verovatno ne, ali to je bio teret za skrupuloznog čoveka koji brine o svom ugledu i dostojanstvu. U Partiju je ušao 1954. izneverivši Milenkoviće

8 Titovo vreme je *dugo trajalo*, a da nije rešilo čitav niz problema. Osnovno je pitanje zajedničke privrede, koja kao jedan privredni sistem nije funkcionisala ni u Kraljevini, da bi u drugoj Jugoslaviji međusobne razlike delova zemlje bile još i povećane. Uzrok se može tražiti u birokratskom društvu. Socijalizam je *slomio građanina-preduzimača*, onog koji je – često nasuprot obrazovanom ali konzervativnom građaninu evropskog XIX veka – izbio demokratske države sveta, onog preduzimača koji je lično, sopstvenim kapitalom gradio, a ne manipulisao opštim bogatstvom države, kako to čini birokratija, naročito ideološki disciplinovana birokratija – tumači dr Andrej Mitrović, vidi u *Javna, tajna i porodična istorija*, Vreme, pristupljeno 08.01.2014.

9 Milorad Ekmečić, *Pesnik u diplomatskom fraku, Borba*, 05.11.1992, 12.

10 Sava Dautović, *Andrićev flert s Dražom Mihailovićem*, Danas, pristupljeno 23.12.2013.

(*prodao se komunistima*), koji su mu bili druga porodica. Godine 1947. odbija stan koji mu nudi Blagoje Nešković¹¹, jer su njegove potrebe male.

U ratu 1941-1945. Tito je bio predvodnik jednog antifašističkog bloka, dok se Krleža skrivao u sanatorijumu Vranešić i odbio poziv da pređe na slobodnu teritoriju (*ovde mi prijete Dido, tamo me čeka Dido*), kao i Andrić u svojoj sobi na osami, u Prizrenskoj ulici gde je pokušavao da izađe na kraj sa avetima bosanske istorije i tokovima modernog života (*Na Drini Čuprija, Travnička hronika, Gospođica*). Andrić i Krleža upoznali su se 1917, a već 1919. deli ih neskrivena međusobna netrpeljivost. Krleža je već 1919. našao životnu izabranicu, svoju ličnu baronicu Šarlotu Kasteli Glembaj (bibliote-karku i glumicu Leposavu Kangrgu, intimno zvanu Bela, koju je noću budio da joj kaže kako je ubio barona Lenbaha, svog književnog junaka). Andrić je još od Zdenke Marković tražio svoju „Jelenu“, a našao ju je u ženi svog diplomatskog činovnika u Berlinu, krhkoj Milici Babić Jovanović. Redaktorka Vera Stojić bila je žena-senka, prateća figura i konstanta u životu velikog pisca, njegov kreativni istomišljenik, tihi finansijski savetodavac i korespondent sa izdavačkim kućama. Titova prva supruga bila je Pelagija Denisovna Belousova (1904—1968), zvana Polka, sa kojom je imao sina Žarka (1924—1995). Godine 1936. stupio je u brak sa Lucijom Bauer (Ana Kenig). Sa Hertom Has (1914—2010), svojom konspirativnom kurirkom, dobio je sina Aleksandra Mišu (1941), potom je bio u strastvenoj vezi sa Davorjankom Paunović Zdenkom (1921—1946). Sa Jovankom Budisavljević (1924-2013), isprva ličnom negovateljicom, venčao se 1952. godine i s njom nije imao dece. Bio je vešt da prema ženama drži distancu, što je prvi uočio Milovan Đilas. Niko mu nije na grob stavio jaglac (jagorčevinu), cvet koji je toliko voleo, a koji je po Herti Has bio znak njegove nežne prirode. Ostaće upamćen kao Tito.

Taj politički pseudonim izabrao je 1934. godine po izlasku iz zatvora u Lepoglavi. Poljski grof nije bio, kao što je govorila legenda, ali je, svakako, nosio mnogo likova u sebi, zato je imao dugu vladalačku karijeru i podršku bez presedana¹². Njegov život ima, međutim, mnogo tamnih epizoda i one nisu do kraja razjašnjene. To se tiče i Španije, gde je, kažu, kao kontrolor IV odseka NKVD, 1937. bio zadužen za eliminisanje trockista. Tada je ubijen Blagoje Parović¹³, organizacioni sekretar CK KPJ. U Titovu vrlo specifičnu misiju bili

11 Blagoje Blaško Nešković (1907-1984), lekar, visoki partijski funkcioner, predsednik vlade Srbije.

12 „...nigde u svetu ne postoji zemlja koja je jednog podnarednika strane vojske, koji je tu zemlju napao oružjem, posle pola veka proglasila za svog trostrukog heroja“, izjavio je Dušan Kovačević na promociji knjige „Ravna gora“, vidi *Da je Tito video „Ravnu goru“*, Blic, pristupljeno 23.12.2013.

13 Blagoje Parović Šmit (1903-1937), član Politbiroa CK KPJ, poginuo u Španiji; „Tito u Matesovoj kući u Zagrebu, iznad Šalate, Anki Butorac odjednom: 'Ja sam tvoga druga (muža) poslao u Španiju u smrt!' Dedijerova neverica je bila tolika da je pored Titove rečenice, u levom gornjem uglu, roze flomasterom ispisao četiri krupna uzvičnika, vidi *Tito priznao da je ubio Parovića*,

su upućeni Leo Mates¹⁴ i Josip Kopinič (Vokšin)¹⁵. Čovek takvog profila, jaku samokontrolu izgubio je jedino u Drvaru¹⁶ 1944, prilikom nemačkog desanta (operacija *Konjičev skok*; *Rösselsprung*). To su bile izuzetno dramatične okolnosti budući da su nemački padobranci bili nadomak svoje najveće lovine.

Prišavši Titovom pokretu, Andrić je okrenuo leđa prošlosti. I literarni prvak Krleža bojava se *svojih*, jer je imao nazebl onog dana kada su ga čekali da pređe na slobodnu teritoriju. S jedne strane, naveli smo, plašio se Đide (Đilas), a s druge Dide (Kvaternika), te je spas od dileme potražio u sanatorijumu dr Vranešića u Zelengaju, jer je samo „idiot mogao poslije *Književnih sveski*¹⁷, koje je partija pokrenula i tiskala na nekoliko stotina stranica protiv njega, otići pred Đilasovu puščanu cijev“ i stoga je doktor Vranešić bio jedini izbor. Taj zagrebački lekar bio je na glasu kao čovek struke, ali ne i politike, jer „nikada nije bio akter, već samo osoba koju netko koristi“¹⁸. Iskorišćen je i kao ministar u ustaškoj petodnevnoj vladi¹⁹, od toga nije mogao pobeći. Viđao se i sa obaveštajcem Rudolfom Kobom²⁰, a najviše s Krležom. Primio ga je kod sebe da bi ga sačuvao od ustaških „rasova“. Izolacija puna straha bila je Krležina odbrana lične istine. Nju je nosio u sebi do kraja života, a sada se dešifruje iz njegovih spisa. Tito ga je, učvršćivanjem svoje vlasti, postavio u središte zbivanja dajući mu sinekuru neslučenih dimenzija. On i Andrić u novoj komunističkoj stvarnosti neće nikada više biti bliski kao 1917. u Zagrebu, ali će njihova trpeljivost trajati sve vreme Titovog režima. Krešimir Nemec²¹ ističe da ne treba porediti i vagati veličinu Krleže i Andrića, kao kanonizovanih pisaca, književnih mitova, dajući prednost jednom ili drugom. Oni su, tvrdi ugledni profesor, bili *svjesni različitosti njihova književnoga i svjetonazorskoga senzibiliteta*. Andriću je Zagreb postao preuzak, te je u potrazi za novim idejama i ličnim mogućnostima 1919. otišao u novu metropolu. U zemlji, gde putevi mirišu na kamilicu (Le Korbizje), on će postati visoki činovnik, ministar-pomoćnik, a Krleža će podsticati sukob na književnoj levisi. To je tačka njihovog razilaženja. Andrić će

Press, pristupljeno 01.01.2014.

14 Leo Mates (1911-1991), diplomata, šef Titovog kabineta.

15 Celovitiju Kopiničevu biografiju vidi u poglavlju *Ljubimci i otpadnici*.

16 Jože Pirjevec, *Tito i drugovi I*, Beograd 2014, 254.

17 *Književne sveske*, zbornik tekstova objavljen u ljeto 1940. pod pokroviteljstvom KPJ koja se tom edicijom poslužila radi definitivnog ideološkog obračuna sa skupinom pisaca okupljenih oko časopisa *Pečat*, Krležijana, pristupljeno, 24. 12. 2013.

18 Milan Gavrović, *Čovjek iz Krležine mape – život i smrt dr Đure Vranešića*, Zagreb 2011, 59.

19 Po proglašenju NDH 10. aprila 1941. dr Đuro Vranešić bio je imenovan za člana Hrvatskoga državnog vođstva, a potom i za člana Rasno-političkog povjerenstva Ministarstva unutrašnjih poslova NDH.

20 Specijalni opunomoćenik za Hrvatsku, Kob, već je 1. aprila učestvovao u razgovorima između Mačeka i nemačkog poverenika Mitelhamera; vidi Holm Sundhaussen, *Obaveštajna služba i policijski aparat Hajnriha Himlera u „Nezavisnoj državi Hrvatskoj“ 1941-1945*, Vojnoistorijski glasnik, br. 2, Beograd 1972, 95.

21 Krešimir Nemec (1954), univerzitetski profesor i akademik.

u Milanu Stojadinoviću²² imati velikog pokrovitelja, kao što će ga Krležu imati u Titu, s kojim je bio blizak iz predratnog konspirativnog vremena. Tito mu je dao veliki enciklopedijski vrt, a pozivao ga je i na krstarenja „Galebom“. Sve su to složeni odnosi u kojima nijanse odlučuju i teško je odrediti granicu gde gospodar traži ruku vernosti, a gde ruku prijateljstva.

Kao distancirana i povučena ličnost, Andrić je, takođe suzdržanom knezu-regentu, bio dobrodošao sagovornik u časovima mira. Pre namesništva, po oceni savremenika, knez Pavle je *bio niko i ništa*, te *niko nije verovao da će postati nešto*²³, što govori sve o ljudima iz beogradske čaršije. Iako je bio čovek s Balkana, Andrić je bio samoizgrađeni kosmopolita i nikako nije voleo da mu istražuju poreklo: da li je Hrvat katolik ili novi Srbin, Titov Jugosloven. Grozio se palanačkih navika i mržnje. Izbegavao je da sebe dovede u neprijatnu situaciju²⁴. U Parizu 1956, na pitanje da li je Srbin ili Hrvat, odgovorio je filozofski višeznačno: *Zovite me kako hoćete, samo me nemojte razbiti*. Tito je samo jednom naglasio da je *Hrvat i katolik*, i to u razgovoru s hrvatskim prelatima 1945. Krležu je voleo da ispisuje sećanja na dane kada je, kao dečak, bio ministrant, mada kasnije postaje ateista.

Tri fraka su se retko sretala zajedno, uvek je to bio susret „u četiri oka“, eventualno uz malu ličnu pratnju. Traganje za nijansama tri svečana mundira jeste put u složene lavirinte političke istorije i u intrigantne društvene tokove. Njihove biografije slika su dugog putovanja u mračni 20. vek. U ovom trolistu Tito je izdvojena figura, a bez Krleže i Andrića istorija je fragmentarna, ma koliko Titova senka bila velika.

Andrić je bio među onima koji su podupirali predlog da Tito takođe bude Nobelov laureat. Uvek je afirmativno pisao o Krleži uzdižući visoko

22 Andrićev šef Milan Stojadinović (1888-1961) bio je autoritarni predsednik vlade, ali i izvrstan poznavalac ekonomije, vanserijski finansijski mag koji je u svakoj zemlji mogao „da zgrne silno bogatstvo finansijskim transakcijama“. Po mentalnoj strukturi bio je „samouveren, pa i tvrdoglav i samoljubiv povrh svega“, te je po grofu Čanu imao „osobine dikatora“. Nesumnjivo da je Andrić s ogromnom tolerancijom trpeo snagu takvog autoriteta, koji se u svojim memoarima (*Ni rat ni pakt*) hvalisao kako njegov prvi pomoćnik (Andrić) sve važne akte stilizuje po njegovim uputstvima. Stojadinovićev politički portret vidi u Vasa Kazimirović, *Srbija i Jugoslavija 1914-1945*, knjiga II, Kragujevac 1995, 533-547. Nemci su verovali da je Stojadinović potpuno njihov čovek, fascinirani podanik nove Nemačke, ali će tek 1942, kada postane britanski zarobljenik, interniran na Mauricijusu, otkriti da je, u stvari, sve vreme bio „engleski čovek“, *Stojadinović u tajnom arhivu Udbe, Uvek uz pobednika*, Večernje novosti, pristupljeno 18.12.2013. Poverenicima Titove Udbe, odnosno SID-a, Stojadinović se hvalisao u Buenos Ajresu 1952. kako je iz Sofije morao da povuče pukovnika Mihailovića budući da je „pravio neke kombinacije da ubije kralja Borisa“, pa je „na kraju bio primoran da smeni tog ludaka“. S potonjim generalom, Andrić je, navodno, imao nekakve kontakte 1942. godine koji se ne mogu uverljivo dokazati.

23 Predrag Milojević, *Poslednji dani Kraljevine Jugoslavije*, Politika, 04.04.1991, 30.

24 „... i kao da je našpanovan specijalno, pa u hali kod Šest topola mimoilazi štand Matice hrvatske sa objašnjenjem da ga ti 'njegovi Hrvati' smatraju 'renegatom' i da neće da im uđe“, vidi Sveta Lukić, *Bivši Beograd*, Beograd 1994, 111.

njegov talenat i delo, jer Krleža je, govorio je, nesumnjivi literarni velikan (*On je jak čovek koji je žestoko razumeo svoje doba*). Odmereni Andrić je o sporu govorio na ovaj način: „Ne Krleža ili Andrić, nego Krleža i Andrić.“ Krleža je, kao Titov intimus, znao ili duboko slutio šta se Jugoslaviji sprema, a svom „Ekermanu“ (Enes Čengić), okolišajući, saopštavao je to kao svoju misao, svoje filozofsko sagledavanje. Njegove *Marginalije* i *Skicenblok* (*Skizzenbuch*) Josipa Vanište otkrivaju ga kao ciničnog²⁵ i tvrdokornog Hrvata²⁶, onog što glembajevski gleda na Srbiju, *nesretnu seljačku zemlju, sa maglenim njenim kaljavim drumom*. Andrić je ostao uz srpsku stranu do kraja, jer je tu dobio podršku, pogotovo od Iva Vojnovića²⁷ i Tugomira Alaupovića²⁸, da u diplomatskom društvu *dotera čipke svog književnog govora*²⁹. Ako ima tajne, ona je u knjigama. Vešto je bežao od sjaja Titovog dvora jer je bio svoj, njegov ego bio je ispunjen veličinom epohe 1920-1940 (diplomatska karijera naročitog kalibra)³⁰, te se sklanjao od tog balkanskog ringišpila i krstarenja „Galebom“. Tamo ga nisu ni pozivali, bilo je mesta samo za dvojicu velikih, i to ne uvek. Na tim suprotnostima, minuciozno izabranim detaljima i pratećim akterima, gradi se ovo štivo. Istražujemo kulturno-politička zbivanja u kojima njih dvojica figuriraju podjednako³¹. Jugoslavija je njihovo svetište, hram

25 „Kakav čangrizavi starac! Zakeralo poput Voltera, obdaren njegovim znanjem, ali lišen njegove superiorne autoironije, *otrovan kao mladunče kobre*, Miroslav Krleža prezirao je svakog svog savremenika koji mu nije bio epigon“, napisao je Boris Rašeta, citirano prema – *Oštri jezik Miroslava Krleže*, Politika, posećeno 24.12.2013.

26 „O Jaši Prodanoviću znao bi *pisac ovih redaka* progovoriti sasvim drugim tonom. U ovim apologetskim perspektivama čovek trajno ispada kao Katon. Međutim, spadao je u *politički dokone popove*, koji je celoga veka *krstio jariće*. Trla baba lan...Sve naispraznija fraza. Ali ako su Marko Ristić i Roksanda Njeguš imprimirali ovaj tekst, ne treba ga dirati“, Miroslav Krleža, *Marginalije, 1000 izabranih komentara o tekstovima za enciklopedije JLZ*, priredio Vlaho Bogišić, Beograd 2011, 535.

27 Ivo Vojnović (1857-1929), dramski pisac i dramaturg, zbog privrženosti jugoslovenskim idejama u zatočeništvu 1914-1917, kada upoznaje mladog Andrića. Zbog bolesti očiju bio na lečenju u Francuskoj. Od 1922. živio u Dubrovniku. Od dela mu se izdvajaju drama *Ekvinocio* (1895) i *Dubrovačka trilogija* (1902). Poslednje dane proveo u Beogradu. Njegov odnos s Andrićem detaljnije u poglavlju *Andrićev krug prijatelja*.

28 Tugomir Alaupović (1870-1958), književnik i političar. Andrićev je patron i odani prijatelj, a uočio ga je još kao gimnazijalca u Sarajevu. Zbog nacionalne orijentacije bio je 1915. otpušten iz službe i krivično gonjen, te je interniran u franjevački samostan kod Sarajeva. U Kraljevini SHS postaje ministar vera, pa je svom vrlom učeniku obezbedio nameštenje. Pripada krugu zaslužnih delatnika, osnivača Demokratske stranke, a bio je i predsednik Državnog saveta. Posle 1929. van politike. Upamćen je kao propovednik nacionalne tolerancije. Njegov detaljniji portret u poglavlju *Andrićev krug prijatelja*.

29 M. Ekmečić, *Pesnik u diplomatskom fraku*, Borba, 05.11.1992, 13.

30 Ne bi se moglo reći da je veliki pisac bio i veliki diplomata, jer za ovu drugu veličinu on *nije sedeo u pravom gnezdu* odakle se ona podiže, M. Ekmečić, *Pesnik u diplomatskom fraku*, Borba, 05.11.1992, 12

31 Ivan Lovrenović, *Ivo Andrić, paradoks o šutnji*, Kolo, br. 2, Zagreb 2008, 411.

nove kulture, čiji su oni neprikosnoveni propovednici. Intimno, van svetlosti kulturno-političke pozornice, Krleža je bio kolerik, ličnost sklona dramati-zaciji, Andrić melanholik, a Tito despot-hedonist. U tom začaranom kru-gu međuodnosa zasniva se ova istorijsko-politička i literarno-intimna priča s dramskim okvirom bez skrivanja i šminkanja, te je ovo zapravo pokušaj sklapanja nove slike stvarnosti 20. veka i biografije tri njegova velika aktera. Andrić (*vita contemplativa*), Tito (*vita autoritativa*) i Krleža (*vita activa*) jesu, u suštini, tri različito građena karaktera, gde se dva „purgera” više privlače³².

I Andrić i Krleža su bili konformisti (aristokrati bez rodoslova), te su se uklapali u carstvo „poslednjeg Habsburga” u kojem je Andrić bio izdvojen igrač, balkanski Gvičardini³³. Stil je smatrao svojom diplomatskom i literar-nom kartom, te je svaku preteranost doživljavao kao siromaštvo ukusa, uvod u duh palanke, trivijalnost. To nikad nije želeo. Odmerenost je za njega bila put u svestremenost. Titu je krunu stavio Vladislav Ribnikar³⁴: „Za svoje saradnike,

32 Krleža je želeo da pokaže kako je blizak sa njim pa je imao običaj da se malo našali sa Titom. Jednom prilikom je rekao: „Znaš, gde god ti, Tito, dođeš, tu je zategnuta atmosfera“. Tito ga je ošinuo svojim plavim, čeličnim očima jer nije voleo šalu na svoj račun. Krleža je hteo da se napravi malo važan kako može da se našali sa njim, ali Tito to nije prihvatio; Jovan Ćirilov, *Snovi o Krleži i pozorištu*, Zarez br. 373, pristupljeno 29.12.2013.

33 Francésko Gvičardini (1483-1540), firentinski istoričar i političar. Andrić je prevodio njegove spise.

34 Vladislav Vlada Ribnikar (1900-1955), direktor novinskog koncerna „Politika“, koji je KPJ „činio značajne usluge i imao ona naročita uživanja koja pruža anonimni rad za jednu veliku stvar“ – Moša Pijade. Ficroj Maklejn ga obeležava kao bogatog vlasnika novina, komunističkog simpatizera, spremnog da drži stražu sa svojom mladom, zgodnom ženom, dok „elegantly odeveni i uvaženi građanin, inženjer Slavko Babić“, u njegovoj vili sprema plan da pokrene partizanski pokret. Ne bez razloga, bio je sumnjiv okupacijskom policijskom aparatu. Specijalna policija ga je, kao salonskog komunistu i čoveka koji boravio 1927. u SSSR-u, saslušavala u dva navrata (04.11.1941. i 04.07.1942). Bili su to neuspeli pokušaji da se od visprene ličnosti naročite suzdržanosti saznaju bar neki podaci o Titovom boravku u njegovoj vili u Botičevoj i konspirativnoj ulozi advokatskog pripravnika Ivana Ribara (Ivo Lola Ribar) i Mihaila Vajnsen-kera, njegovog bliskog suseda, s kojim se sastajao pod izgovorom da igraju bilijar. Kao novinar diplomatskog takta, iskusan u komunikaciji s ljudima raznih političkih namera, objasnio je da na događaje nikada nije gledao „ni kroz prizmu komunizma, niti kroz prizmu Londona, već sa čisto srpskog gledišta i interesa, smatrajući uvek, da mi Srbi moramo biti na okupu i nastojati da očuvamo svoj narod“. Sebe je manirom veštog političkog ekvilibriste predstavio isključivo kao nemačkog čoveka, i nikako „ništa drugo“. Na Banjici je bio zatočen od oktobra 1941. do marta 1942, a potom je držan u kućnom pritvoru. Početkom jula 1943. prebacio se tajnim kanalima u Srem, pa u istočnu Bosnu. Septembra 1943. došao je u Jajce gde je bio Vrhovni štab. Pred Drugo zasjedanje ANOJ-a postavljen je za direktora Tanjuga. Izabran je za potpredsednika NKOJ-a i poverenika za informacije. Bio je uz Tita u Drvaru u vreme operacije „Konjički skok“. Raskid sa starim sistemom, monarhističkim okvirom na državnom mehanizmu Jugoslavije, izložio je u božićnom broju „Politike“ 1945. (*Osnovne težnje srpskog naroda!*), apostrofirajući četiri ključna principa cementirane budućnosti (težnja za demokratijom, želja za decentra-lističkim uređenjem zemlje – lokalna samouprava, ideja ujedinjenja, uz težnju vezivanja sa sudbinom „velikog ruskog naroda“). Tito je stupio na scenu pošto je pod prvim udarcem spolja

drug Tito nije samo učitelj – on je čovek koji im je najbliži, u svemu najbliži, a pre svega po srcu. Jer iz ličnosti Titove zrači beskrajna ljudska dobrota.“

Delo Učitelja i njegove osobine (političke ideje, državnička harizma, vojničke sposobnosti) nalaze se na velikom istorijskom ispitu, budući da su pikanterije i pompa zapravo drugi, rezervni način istoriografskog osvetljavanja. Trenutna moda ne znači i trajan istoriografski zapis. Krleža je sebe duboko rasvetlio *Marginalijama*.

Budući da su se „nosioci fraka“ vremenom prilično menjali, razrešenje mnogih dilema o njima i njihovom ličnom portretu „moglo bi ponuditi i uvođenje razlikovanja između *istoga* i *jednakoga*“³⁵. Složen i izazovan naučni postupak.

Ova monografska studija nije bila moguća bez fusnota, budući da su one i vodič i protivnik svake mističnosti u tumačenju činjenica. Upornog čitaoca vode do dopunske slike o određenoj ličnosti u krugu oko „trojice velikih“, a naravno, govore i o samim glavnim akterima opore balkanske sage. U celini čine jednu znatnu istoriografsku sferu informacija i, umnogome, pomažu potpunom i slikovitom razumevanju struktura i mehanizama vlasti u dve Jugoslavije. Kao prolog za svako poglavlje dat je i kratki analitički prikaz ličnih i političkih koordinata nosilaca dramskog toka. Pred vama je spis koji otkriva deo naličja ere pompe, žudnje ka velikim ciljevima i novim modelima. Iza političkih karnevala vladajućih struktura krio se neprestani lov na slobodnu misao, jer sloboda je samo ono što režim dopušta. Čitalac u osnovnom tekstu vidi svu igru istorije i poteze glavnih aktera. S druge strane, u fusnotama nalazi sve ono što intrigira njegovu strast otkrivanja i tumačenja istoriografskih i literarnih fakata. Fusnote nisu nikako dopunski kolaž. One su neraskidiva celina sa osnovnom strukturom teksta. Naravno, one se mogu i preskočiti, ali svako zaobilaženje uskraćuje vas za jednu nit. Veliki pisac Borislav Pekić je od fusnota napravio svojevršno zlatno runo, magijski svet činjenica bez kojih nema tragalačkog daha u osnovnom tekstu. Čitanje je uvek biranje i traganje, pa stoga je svako slobodan da složi svoj svet imaginacije i istraživačkog vrednovanja činjenica. Sve što je pred vama autorovo je viđenje sveta trojice velikih ličnosti i njihovog mesta u mitologiji 20. veka.

U Beogradu, 07.02.2014.

S.C.Ć.

došlo do sloma trošnoga državnog aparata („raspad unutrašnje političke strukture Jugoslavije“). Umro je od teške srčane bolesti u Vojnoj bolnici u Beogradu. Saučešće porodici uputio je i maršal Tito, najvažnija ličnost tog doba. U pogrebnoj povorci bili su Moša Pijade, Edvard Kardelj, Aleksandar Ranković, Rodoljub Čolaković. S njim se završila epoha „načelnosti, metodičnosti, otpornosti, prilagodljivosti i građanske kuraži, retkih pojava u nas“.

35 Lino Veljak, *Diskretni šarm posebnosti*, Vreme, 09.01.2014, 36.

Simo C. Ćirković
TRI BOJE FRAKA
Tito, Andrić, Krleža – uporedna biografija

Izdavač
Dijana Dereta

Glavni i odgovorni urednik
Aleksandar Šurbatović

Likovno-grafička oprema
Dušan Arsenić

Lektura i korektura
Snežana Palačković

Prvo DERETINO izdanje

ISBN 978-86-6457-044-2

Tiraž
1000 primeraka

Beograd 2015.

Izdavač / Štampa / Plasman
DERETA doo
Vladimira Rolovića 94a, 11030 Beograd
tel./faks: 011/ 23 99 077; 23 99 078

www.dereta.rs

Knjižare DERETA
Knez Mihailova 46, tel.: 011/ 26 27 934, 30 33 503
Banovo brdo, Dostojevskog 7, tel.: 011/ 35 56 445, 30 58 707

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

94(497.1)”19”
316.42(497.1)”19”

ЂИРКОВИЋ, Симо Ц., 1951–

Tri boje fraka: Tito, Krleža, Andrić – uporedna biografija/
Simo C. Ćirković. – Beograd: Dereta, 2015 (Beograd: Dereta). –
193 str.; 24 cm. – (Biblioteka Biografije/Dereta)

Tiraž 1.000. – Skraćenice: str. 191-192. – O autoru: str. 193. –
Napomene i bibliografske reference uz tekst.

ISBN 978-86-6457-044-2

a) Тито, Јосип Броз (1892–1980) b) Андрић, Иво (1892–1975)
c) Крлежа, Мирослав (1893–1981) d) Југославија – Историја
– 20в

COBISS.SR-ID 218606092